

ТЕМИРПЎЛАТ ТИЛЛАЕВНИНГ “ТУРНАЛАР ОҲИ” ҚИССАСИДА ПЕЙЗАЖНИНГ БАДИИЙ ФУНКЦИЯСИ

Турдиева Зилола Сайфуллаевна,

Иқтисодиёт ва педагогика университети мустақил тадқиқотчиси

Аннотация: Мақолада Темирпўлат Тиллаевнинг “Турналар оҳи” қиссасининг поэтик хусусиятлари талқин қилинади. Унда пейзажнинг бадиий функцияси қаҳрамон характерини очиб берувчи калит эканлигига мантиқий урғу берилади. Табиат тасвири талқинларидаги уйғунлик, қиссанинг юксак маҳорат билан ёзилганлигини тўлақонли далолатлайди.

Таняч сўзлар: сюжет, композиция, мифопоэтика, талқин, характер, персонаж, гоа, шакл ва мазмун.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ФУНКЦИЯ ПЕЙЗАЖА В ПОВЕСТИ ТЕМИРПОЛАТА ТИЛЛАЕВА «ТУРНАЛАР ОХИ»

Турдиева Зилола Сайфуллаевна,

Независимый исследователь Экономико-педагогического университета

Аннотация: В статье интерпретируются поэтические особенности рассказа Темирполата Тиллаева «Журавли». Логично подчеркивается, что художественная функция пейзажа является ключевой, раскрывающей характер героя. Гармония трактовок образа природы в полной мере доказывает, что повесть написана с высоким мастерством.

Ключевые слова: сюжет, композиция, мифопоэтика, интерпретация, персонаж, персонаж, идея, форма и содержание.

THE ARTISTIC FUNCTION OF LANDSCAPE IN TEMIRPOLAT TILLAEV'S STORY «TURNALAR OHI»

Turdieva Zilola Sayfullaevna,

Independent researcher of the University of Economics and Pedagogy

Annotation: The article interprets the poetic features of Temirpolat Tillaev's short story «Cranes». It logically emphasizes that the artistic function of the landscape is the key that reveals the character of the hero. The harmony in the interpretations of the nature image fully proves that the story was written with high skill.

Key words: plot, composition, mythopoetics, interpretation, character, character, idea, form and content.

Бадиий асарнинг композицияга алоқадор компонентларидан бири – пейзаждир! Пейзаж асарда қаҳрамон руҳияти билан ёзувчи ижодий концепциясини мувофиқлаштириб турувчи асосий унсурлар сирасига киради. Бир вақтнинг ўзида ҳам маконни, ҳам замонни, ҳам давр муаммосини уйғунлаштиришда муҳим роль ўйнайди. Инсон ички психикаси, изтироблари-ю, ҳасратлари табиат билан мувофиқ ҳолда очиб берилса, ёзувчи ўз олдида қўйган мақсаднинг намоён бўлишини тўлақонли таъминлашга эришади. Ҳар қандай жанр, ўзининг модификацион қурилишига эга. Демак, ёзувчи сўз материални қайта ишлайди, уни далолатлаш баробарида ўз мифологиясини яратади. Истеъдодли ёзувчи Темирпўлат Тиллаев асарларида табиат тасвири алоҳида аҳамиятга эга. Ёзувчи ким ва нима ҳақида қалам тебратмасин ҳамини инсоний муҳаббатни улуғлайди. Унинг беғубор орзуларини қаламга олади. Шахснинг ривожланиши, баркамоллигини куйлайди. Адабиётшунослик луғатларида изоҳлик беришича: “Пейзаж (фр. Paysage – жой, юрт) адабий асарда яратилувчи бадиий воқеликнинг муҳим компоненти, воқеалар кечувчи очиқ макон (ёпиқ макон - интерьер) тасвири. Анъанага кўра. П. Дейилганда тасбиат тасвири тушунилади, лекин бу

хил тушуниш бирмунча торроқ. Чунки П. Нафақат табиатни (агар бу сўз остида бирламчи табиат тушунилса), балки у билан бирга инсон томонидан яратилган нарсалар тасвирини ҳам кўзда тутди. Шу маънода, мас., бирон-бир хиёбон ёки шаҳар кўчасининг тасвири ҳам П., холбуки, улар табиат тасвири эмас, жой тасвиридир. Ёзувчи П.ни воқеалар ривожини тўхтатиб қўйгунча муфассал тасвирлаши (статик П), ёки унга тааллуқли деталларни воқеалар давомида бериб бориши (динамик П.) мумкин. Асарда П. Бажарувчи бирламчи функция воқеалар кечаётган жой ва вақт ҳақида тасаввур беришдир. Бироқ П.нинг асардаги функциялари бу билан чекланмайди, у полифункционаллик хусусиятига эга. Жумладан, П. Қаҳрамон руҳиятини очиш воситаси сифатида кенг қўлланилади” . Ҳақиқатдан ҳам, Темирпўлат Тиллаевнинг “Турналар оҳи” қиссасида кўпроқ статик тури кенг қўлланилган. Уруш ва урушдан кейинги ҳаёт илмиқлари тасвирланган воқелик ёзувчининг ҳар бир деталларга алоҳида мантиқий юк ортади. Бундай усул ўзбек адабиётида А.Қаҳҳор, Ш.Холмирзаев талқинларида кўпроқ учрайди. Негаки, табиат билан инсон уйғунлиги, уларнинг ҳасрати, изтироблари, дардларини шу йўсинда идроклаш ёзувчига бениҳоя кенг эркинликни инъом қилади. Айниқса, инсон ўзининг нималарга қодирлигини, кучли ва ожиз жиҳатларини яхши билиши керак. Шундагина ўз ҳаётини тўғри ташкил қилиш қудратига эга бўлади. “Манбаларда композиция бадий асар қисмларини ягона бадий концепция асосида жойлаштириш, маълум бадий-эстетик мақсад йўлида бириктириш, деган терминологик маъноларни англантиш қайд этилган. Шунинг учун асар композициясини шакиллантиришда, аввало, сюжет ва унинг таркибий қисми, конфликт, фабула, пейзаж, портретлар билан бирга асар тили, образлар тизими, ёзувчининг услуби ҳам ўзига хос ўрин тутди. Лекин бир нарсани айтиш керакки, қисмлар маълум ниятни амалга оширишда меъёрдан чиқиб кетмаслиги керак. Яъни композицион компонентлардан фойдаланишда бирига ортиқ даражада эътибор қаратиш бошқаларининг асардаги бадий-эстетик вазифаси очилишига соя солиши мумкин” , - деб ёзади мунаққид Қ.Йўлчиев. инсон руҳияти ва унинг кечмишлари психологик кайфияти бадий композициянинг фрагментларидан бири – пейзажда қабариб кўринади. Шусиз асарда бирор қаҳрамоннинг ички оламини ёки унинг мақсад муаддаосини ёритиб бериш мумкин эмас:

“Урушдан кейинги биринчи баҳор бу ерларда анча қут-баракали келди. Кунора ёмғир. Шунданки, мол оёқ остида бўлмаган пана-пастқам жойларнинг ўт-ўланлари – йил боши Наврўз келмай тўбиққа урди.

Баҳорнинг бундай яхши келиши урушнинг мислсиз азоб-укубатларидан толиққан одамларнинг юрагидаги ғалаба севинчига қўшилиб кетди. Энди ҳамма замоннинг ўнглиниб, яна тинч ва фаровон кунлар келишига ишониб яшай бошлади. Бу ишонч бугун шу ерга йиғилган қишлоқ кунчиқаридаги поёнсиз Одамбормас дашти билан Қашқадарёни боғлайдиган – Корейз ариқ бошидаги ҳайровчиларнинг юз-кўзларидан шундоқ билиниб турибди.

Бу ерда бугун тонг билан иш бошланди. Мана, ҳозир ҳам ҳеч кимнинг қўли-қўлига тегмайди. Терак бўйи кўтарилган куёш нурида тиғи ялтираётган бел ва кетмонларнинг тап-тупи, бир-бири билан бақириб-чақириб сўзлашаётган, аския қилаётган ёш-яланларнинг ғала-ғовури оламини тутди” .

Собиқ иттифоқ даврида дин ва эътиқоди бўғилган халқнинг бошига кулфат солган тузум кирдикорлари фош қилинаркан, Қатағон исми бадбашара одамнинг асл қиёфаси очиб берилди. Турна бу ерда жуда катта фалсафий умумлашмага эга бадийлик критерияларига мос образ. Турналар ҳақида Ш.Холмирзаев ҳам жуда ўткир ҳикоя ёзган. Унинг Ватан ва халқ озодлиги йўлида жон бахшида қилиш даражалари ўзига хос тарзда очиб берилган. Мана шу зайлди асарнинг композицион бутунлигини таъминлашга эришган. Инсоннинг табиатсиз яшай олмаслиги, уруш давридаги қирғинбаротлару хунрезликлар, дининдан, диёнатидан, эътиқодидан айрилган халқнинг орзулари, изтироблари юксак маҳорат билан талқин қилинган. Бироқ сюжетда баъзи ўринларда тарқоқлик кузатилади. Маслан,

ёзувчи бир воқеликни бошлаб беради-да, уни яқунламасдан иккинчи бир воқеликни ҳикоя қилади. Қиссадаги бу кемтикликни бартараф қилиш учун адиб пухта бадиий изланиш олиб бориши шарт. Бу ҳақда сўз борганда академик М.Қўшжоновнинг “Бадиий композициянинг хусусиятлари фақатгина марказни ва унинг моҳияти, сифат белгиларини аниқлаш билан чекланмайди. Композициянинг яна муҳим масалаларидан бири мувофиқликдир. Бирок мувофиқлик ғоят нисбий тушунчадир. Мавҳум мувофиқлик ҳақида гапириш мумкин эмас. Бирор нарсанинг нимагадир, кимгадир мувофиқлиги ҳақидагина сўз бўлиши мумкин эмас. Бирор нарсанинг нимагадир, кимгадир мувофиқлиги ҳақидаги сўз бўлиши мумкин. Бадиий асар ҳақида сўз борар экан, айрим деталлар, эпизодлар ва картиналарнинг характер ва образларга, мавжуд асардаги ёзувчининг бадиий мақсадига мувофиқлиги ҳақидагина сўз бўлиши мумкин. Агар боблар ва картиналар рамкасидаги мувофиқлик ҳақида сўз борса, бу ҳолда ҳам уларнинг ўз марказларига нисбатан мувофиқлиги тўғрисида, шу билан баробар, уларнинг умум марказига мувофиқлигини ҳис қилиш ва аниқлаш ҳақида сўз бўлиши мумкин” . Дарҳақиқат, бадиийлик шартлари шуни тақозо этадики, композицион вазифадошлик инсон психикасини ҳам, шароит ва давр муаммоларини ҳам, бадиий хронотопни ҳам яхлит тизимлаштиради. Бу тизимлаштириш негизида – ижодий концепция тугал модификацияга эврилади. Айни дамда, ёзувчининг шахс руҳиятини қай тарихга гўзал ва тартибли чиза олиш манерасини ҳам белгилаб беришга хизмат қилади. “Ёзувчи қайси жанрда ижод қилмасин, асар яратмасин, у объектив ҳаётга мурожаат қилади. Лекин объектив воқелик, яъни ҳаётнинг материал қандай бўлса, ёзувчи шундай тасвирламайди. Башарти шундай қилинса, бадиий асар бўлмайди. Ёзувчи уни қайта яратади, ўзидан қўшади, ўрни келганда “камайтиради”. Бу “қўшиш” ва “камайтириш” ҳаётнинг ҳақиқатларга зид бўлмаслиги, ёзувчи асарда илгари сурган бадиий мақсад-концепцияга мувофиқ бўлиши керак. Демак, ижодкор воқеликка суянган ҳолда яратган асардаги концепция ўз замонасининг долзарб масаласи билан алоқадор бўлса унинг қалбида гўзаллик, эзгулик ҳисларини ёки нафрат туйғусини уйғота олса, ана ўшандагина ўз вазифасини адо этган бўлади” . Ҳақиқатдан ҳам, олимнинг мулоҳазаларида асос мавжуд. Инсоннинг қандай кайфиятда, қандай руҳиятда эканлигини билиш жуда қийин. Умри бўйи ўзининг ўзлигини топишга интилган инсонки бор, ахтлидир. Ёзувчи ана шу олтин ўрталикни топиши зарур. Бўлмаса бунинг фойдали томонлари кам бўлади. Л.Толстой, Ж.Лондон, А.Чехов ҳам ана шу мезонга бир умр амал қилиб яшадилар. Ш.Холмирзаевнинг қисса ва романларида ҳам шундай тасвир приёмлари мавжудки, беихтиёр ўқувчи уни мароқ билан мутолаа қилади. Темирпўлат Тиллаевнинг инсоният олдидаги маъъум уруш мавзусини бекорга олиб чиқмаётганининг сир-асрори ҳам шунда деб билиш лозим. Табиат тасвири орқали у “Турналар охи” едган рамизий мавзунинг реалистик тасвирда идрок замзамсидан ўтказиб ифода қилади. Демак, Темирпўлат Тиллаев ҳам Ш.Холмирзаев сингари Қашқадарё-Сурхондарё колоритини олиб кира олди. Мана шу жараёнда ўзининг психологик ҳолатини қайта кашф қилишга йўналтиради. Истеъдод ҳамisha меҳрга-муҳаббатга муҳтож дейди улуғлар. Мана шу категорияни Темирпўлат Тиллаев шахсиятига муқояса қилсак, масала моҳияти янада ойдинлашади. Проф. Ҳ.Умутов талқинчи: “Ёзувчи тасавури муайян ғояга асосланиб, ҳаётдаги алоҳида нарсаларни бузади, саралайди, тўқийди ва янгидан таъсирли ва жонли, табиий ва гўзал типик ва яхлит нарсани яратади. Бу жараён характер ва эпизодларни яратишда ҳам, қаҳрамон ва воқеликнинг айрим хусусиятларини кўрсатишда ҳам, яхлит сюжетни юзага келтиришда ҳам содир бўлади. Адабиётда ҳатто биргина образнинг портрети ҳам бир неча ёки ўнлаб реал кишиларнинг ташқи кўринишларини жамлашдан, ёки ҳаётда кўрган, билган кишиларнинг ўз хотирасида қолдирган кўринишларини ўз хотирасига келтиришдан; уларнинг қиёфаларидан керагини танлашдан ва конкрет қаҳрамонда мужассамлаштиришдан яратилади” . Бинобарин, ёзувчи ҳаёт материални ғоявий-бадиий жиҳатдан қайта ишлайди. Бу ишлаш принципи ҳар кимда ҳар хил кечади. Истеъдодли ёзувчи Темирпўлат Тиллаевнинг атайин пейзажни бадиийлик модуси сифатида баҳолаётгани йўқ. Негаки. Бу ерда шахс руҳияти билан муҳит манзарасини

очиб берувчи калит эканлигини кўрсатиб бермоқда:

“Тун ярмидан ошиб, оғриқ бироз пасайгандек бўлди. бўлмаса Қатағонинг ортга, кишлокқа курук қайтишдан бошқа чораси йўқ эди. Энди эса бироз кутса бўлади. Кутишдан Қатағон эринмайди. Аслида, кутишнинг ўзи овнинг бир завқи. Тонгга бориб, қоронғилик бағрида хира ториб ялтираётган Ойнакўл теран бир сукут ичида қотди. Вақиллаётган қурбақалар, чириллаётган чигирткалар ва яна аллақандай қушлар ҳамма-ҳаммаси жимиб қолди. Худди шу пайт узоқ-узоқлардан турналар қарвонининг “қур-ей, қур-ей” овози эшитилди. Лекин бу турналар кеча Давронов кўрган, ҳозир эса Қатоғон кутаётган турналар эмас эди. Улар мутлақо янги баҳор элчилари эди. Энди нима бўзлса ҳам, Худо, Худлик қилиб, уларни соҳилнинг Қатоғон ётган жойига ҳайдасин-да! Бўлмаса унинг тун бўйи кутгани бир чақага қиммат бўлиб қолади. Хайрият, у ўйлагандек турналар қарвони мана шундай яқиниг келиб, пасталай бошлади. Ана бошловчи турна ерга қўнди. Унинг ортидан бошқалари бирин-кетин кўна бошлади. Пистирмадан мўралаётган Қатағон турналарнинг ўзини аниқ-тиниқ кўрмасида, қанотининг тарс-тарс овозини аниқ баралла эшитди. Унинг изидан тун сукунатининг бузиб, уч-тўрт марта “ғиқ-ғиқ” овоз эшитилди”. Ёзувчи ҳар икк ҳолатда ҳам ўзининг ижодий принципларига содиқ қолди. Айниқса, умри давомида инсоний муносабатларни – трагик ва психологик жиҳатдан баҳолашга интилан адиб ики душманнинг турналарга ҳамласини идрокламоқда. Ёзувчи эътиқодий кимсаларнинг эътиқодсиз одамлардан азоб чекишини – турна тимсолида очиқлаб бермоқда. Мана шу тийрақлик ҳаёт ва мамот масаласи бўлиб қолади. Йигирма йил давомида овдан ўлчасиз қайтмаган Қатағон бу сафар ови бароридан келмайди. Негаки, унинг омади юришмади. Табиатга зуғум қилиш, инсоннинг абадий фожелигини келтириб чиқаради. Бу ҳақда жуда кўплаб асарлар ёзилган. Табиат – инсондан ўч олади деган ҳаётий ақида мавжуд. Қатағоннинг ҳам ўчини олади. У Аллоҳни инкор қилишгача бориб, қанчадан-қанча одамларнинг ёстиғини қуритади. Проф.Д.Тўраев: “Адабиётшунос М.Бахтининг кузатишича, автор позициясини аниқлашга ёрдам берувчи ғоя монологик типдаги асарларда уч хил функцияни адо этади: биринчидан, у борликни кўриш-тушинишнинг нақ ўзи ва ифодалаш принципи, яъни асардаги барча элементларнинг ягона мафкуравий руҳда бўлиши принципи, иккинчидан, ғоя тасвирланган материалнинг бирон-бир даражадаги яққол ёки онгли натижаси тарзида берилиши мумкин, ниҳоят, позициясида бевосита ифодалана олади”. Дарҳақиқат олимнинг мулоҳазалари ўринлидир. Ҳар қандай қиссада ғоявийлик бўлиши муҳим. Умуман, асар XX аср ўзбек қиссачилигида алоҳида ўрин эгаллайди. Унинг поэтик қиймати шуниси билан гўзалдир. Айниқса, адиб поэтик бутунликни пейзаж тасвири билан уйғунлаштириб, характер бадиий тадрижини далолатлайди. Зеро, инсоний муносабатлар тифизилиги ёзувчини ҳар томонлама маҳоратга бошлайди. Маҳоратли ёзувчи ҳар қандай масала-ю, муаммони ўзига хос тарзда идроклаш имижига эга бўлиши шубҳасиздир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Қурононов Д. ва бошқ. Адабиётшунослик луғати. –Т., Академнашр. 2013. –Б.221.
2. Йўлчиев Қ. Нурали Қобулнинг прозаик маҳорати. -Т: “Маърифат битиклари” 2021. –Б.67.
3. Тўраев Д. Ўзбек романларида бадиий тафаккур ва маҳорат масаласи. –Т., Университет. 2001. –Б. 42.
4. Каримов Ҳ. Кечаги ўзбек насрида ҳаёт ҳақиқати ва инсон концепцияси (70-80-йиллар) -Т.:Yangi nashr. 2018. –Б.143.